

НАУЧНЫЕ СООБЩЕНИЯ

РІВЕНЬ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ З ЄС І МИТНИМ СОЮЗОМ З ОГЛЯДУ НА СТАН АДАПТАЦІЇ ВІДПОВІДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

*Матеріали підготовлено на основі аналітичної записки, направленої до Відділення економіки
НАН України 27.05.2013 р.*

Адаптація законодавства України до законодавства (*acquis communautaire*) Європейського Союзу (далі — ЄС) є, згідно до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. (далі — УПС) [1], чи не головною складовою процесу європейської інтеграції.

Між тим цей процес був розпочатий ще до набуття чинності УПС і охоплював регулювання конкуренції, трудових і соціальних відносин. Цей період вважається етапом добровільної гармонізації [2], коли відсутність конкретних зобов'язань сторін, а також односторонність діяльності України щодо гармонізації свого законодавства з правом ЄС були його характерними рисами. Першим документом, який заклав правові засади такої адаптації, була Тимчасова угода між Україною та ЄС про торгівлю й торговельне співробітництво, підписана 01.06.1995 р. у Брюсселі [3]. Вона набула чинності 01.02.1996 р. і лише у травні 1998 р. замінена УПС.

УПС визначала сфери гармонізації українського законодавства з правом ЄС: захист прав на інтелектуальну власність, митна справа, право компаній, правила конкуренції, державні закупівлі, банківська справа, бухгалтерський облік компаній, податки, охорона праці, фінансові послуги, охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин, навколишнє середовище, захист прав споживачів, технічні правила і стандарти, ядерна енергія, транспорт, промисловість, сільське господарство, енергетика, відмивання грошей, соціальна сфера, діяльність малих і середніх підприємств, статистика тощо. В Угоді практично не йшлося про терміни здійснення заходів щодо гармонізації законодавства, остільки з боку України такі зобов'язання значною мірою були добровільні. Окрім того, ст. 51 передбачає, що Україна докладатиме зусиль з метою забезпечення поступової сумісності свого законодавства із законодавством Співтовариства, але не визначає, якого ступеню наближення слід досягти. Єдиним винятком вважалася сфера захисту прав на інтелектуальну власність, в якій Україна протягом

п'яти років мала виконати зобов'язання, взяті на себе відповідно до Угоди.

До сьогодні адаптація законодавства України до законодавства ЄС відбувається у відповідності із положеннями Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (далі — Програма), затвердженої Законом України від 18.03.2004 р. [4]. Програма охоплює основні аспекти процесу адаптації законодавства, зокрема: етапи імплементації та цілі першого етапу реалізації програми, послідовність процесу адаптації, інституційний механізм, повноваження Верховної Ради України (далі — ВРУ) та Кабінету Міністрів України (далі — КМУ), а також перелік нормативних актів, які мають бути гармонізовані до *acquis ЄС*.

У зв'язку із підготовкою до підписання нової угоди з ЄС і закінченням дії УПС одним із найважливіших питань на сьогодні було і залишається визначення стану та перспектив процесу адаптації законодавства. Перелік положень законодавчих актів України, що приводилися у відповідність до права ЄС, містить підготовлений Міністерством юстиції України огляд «Гармонізація законодавства України з *acquis communautaire*», який охопив основні сфери законодавства, що згадуються у ст. 51 УПС. У документі зроблено спробу дати оцінку ступеню гармонізації законодавства в кожній із перелічених сфер, а наприкінці всіх розділів уміщено рекомендації з подальшої роботи в цьому напрямі. Між тим огляд не дає чіткого уявлення про реальний ступень узгодженості національного законодавства з правом ЄС.

Є сенс у твердженні, що робота наявного в Україні організаційно-правового механізму гармонізації законодавства не є досконалою та не відповідає динаміці розвитку відносин України з ЄС [5]. Насамперед це стосується визначення меж адаптації українського законодавства з правом ЄС. Зокрема, у Програмі зроблено спробу охопити «спільний доробок» ЄС загалом. Тобто Програма на практиці спрямована на забезпечення такої гармонізації законодавства, яка здійснюється країнами, що готуються набути повно-

правного членства в ЄС. Створюється враження, що гармонізація провадиться заради неї самої, а не задля проголошеної перспективи — поступового наближення законодавства України до законодавства ЄС як етапу на шляху створення зони вільної торгівлі з ЄС. Насамперед відносно України з ЄС мають орієнтуватися на економічний *acquis* ЄС, який передусім стосується визначення пріоритетів в економічній сфері, створення належної інституційної інфраструктури, врахування характеру адаптації й особливостей застосування способів здійснення цього процесу. Такий підхід буде оптимальним із точки зору досягнення необхідного балансу між витратами на гармонізацію та очікуваним результатом [6].

Між тим підсумки адаптації згідно із Програмою оцінені достатньо позитивно в Доповіді про стан виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (далі — Доповідь) Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства ЄС при КМУ [7]. Як наведено у розділі III Доповіді, у рамках виконання Програми вдалося досить успішно реалізувати ряд заходів з адаптації законодавства України до законодавства ЄС у пріоритетних сферах і забезпечити загальний напрям розвитку законодавства України на основі європейських стандартів відповідно до першого етапу виконання Програми та зобов'язань України, які випливають з УПС.

У частині митної справи позитивним кроком у сфері адаптації законодавства України до законодавства ЄС стало прийняття 13.03.2012 р. Митного кодексу України у новій редакції. Набрання чинності кодексом 01.06.2012 р. і прийняття з метою реалізації його положень 46 постанов КМУ та видання 44 наказів Міністерства фінансів України є значним кроком до повної відповідності законодавства України *acquis* ЄС. Задля досягнення такого результату у цій сфері головним пріоритетом залишається приєднання до Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами від 25.03.2003 р. та Конвенції про спільну транзитну процедуру від 20.05.1987 р.

Стосовно діяльності компаній вважається, що основні акти законодавства (Господарський кодекс України, Закони України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства») в цілому відповідають *acquis* ЄС. Внесенням на розгляд ВРУ проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо удосконалення діяльності ак-

ціонерних товариств), розробленого з урахуванням Другої директиви Ради ЄС від 13.12.1976 р. № 77/91/ЄЕС про узгодження гарантій, яких вимагають держави-члени від товариств, може завершити процес на даному етапі.

Головні законодавчі акти сегмента банківського права (Закони України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб») оцінюються як такі, що відповідають *acquis* ЄС. Високого ступеня відповідності досягнуто в частині визначення банку та банківської діяльності, здійснення банківських операцій, ліцензування банківської діяльності, переходу права власності та придбання істотної участі у банку та деяких ін. Задля подальшої адаптації законодавства, яке регулює правовідносини у сфері банківської діяльності до *acquis* ЄС, необхідно урахувати вимоги Директиви Європарламенту та Ради ЄС від 20.03.2000 р. № 2000/12 щодо започаткування діяльності кредитних установ та її ведення з метою визначення особливостей корпоративного управління в банках.

У сфері бухгалтерського обліку Законом України від 12.05.2011 р. «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» створено правові засади для складення фінансової звітності за міжнародними стандартами фінансової звітності публічними акціонерними товариствами, банками, страховиками, а також підприємствами, які проводять господарську діяльність за видами, перелік яких визначається КМУ. Інші підприємства самостійно визначають доцільність застосування міжнародних стандартів, що забезпечує гармонізацію українського законодавства з Регламентом Європарламенту та Ради ЄС від 19.07.2002 р. № 1606/2002/ЄС про застосування міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

На сьогодні положення основних нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини у сфері інтелектуальної власності (Закони України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про авторське право і суміжні права»), переважно відповідають *acquis* ЄС. Проте деякі їх положення потребують удосконалення та більш чіткого визначення.

Рівень адаптації законодавства України до законодавства ЄС у сфері фінансових послуг, у

т. ч. послуг в системі накопичувального пенсійного забезпечення (основні Закони України «Про страхування», «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про недержавне пенсійне забезпечення» та деякі ін.) в цілому оцінюється як високий. З метою подальшої адаптації законодавства в цій сфері необхідна імплементація норм Директиви Європарламенту та Ради ЄС від 20.03.2000 р. № 2000/12 щодо започаткування діяльності кредитних установ та її ведення.

Основні засади обмеження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції в господарській діяльності та здійснення державного контролю за додержанням норм законодавства про захист економічної конкуренції закріплено положеннями Господарського кодексу України, Законами України «Про Антимонопольний комітет України», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про природні монополії», «Про захист економічної конкуренції», Концепцією Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2013–2023 рр. від 19.09.2012 р., іншими нормативно-правовими актами, вимоги яких в цілому відповідають цілям політики ЄС щодо забезпечення добросовісної конкуренції на внутрішньому ринку.

Загальні засади здійснення державних закупівель в Україні визначені Законом України «Про здійснення державних закупівель», положення якого з урахуванням змін, що були внесені, в цілому не суперечать *acquis* ЄС. Однак деякі його норми містять окремі виключення щодо здійснення закупівель товарів, робіт і послуг не за загальними правилами, що порушує принципи закупівель, які закріплені в директивах ЄС. З метою приведення національного законодавства у відповідність з окремими положеннями Директиви Європарламенту та Ради ЄС від 31.03.2004 р. № 2004/17/ЕС було прийнято (24.05.2012 р.) Закон України «Про особливості здійснення закупівель в окремих сферах господарської діяльності».

У сфері стандартизації та технічного регулювання на сьогодні в Україні діють Закони України «Про підтвердження відповідності», «Про акредитацію органів з оцінки відповідності», «Про стандартизацію», «Про стандарти, технічні регламенти і процедури оцінки відповідності». Зважаючи на те, що зазначені акти розроблені,

в основному, з метою приведення законодавства України у відповідність з європейськими вимогами, можна говорити про те, що вони в цілому відповідають вимогам ЄС. Між тим головним пріоритетом на сьогодні залишається скасування застарілих нормативних документів (ГОСТів, ОСТів, РСТУ та ТУ), які не мають аналогів в ЄС, і продовження роботи з розроблення і прийняття технічних регламентів з урахуванням положень *acquis* ЄС і національних стандартів, вже гармонізованих з міжнародними.

У сфері енергетики Україна приєдналася до Договору Європейської енергетичної хартії, який є основою регулювання відносин у сфері обігу енергопродуктів і надання послуг транзиту енергоносіїв в ЄС, а у 2010 р. — ратифікувала Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, що підтверджує спільність розуміння принципів регулювання енергетики. Водночас реальний стан реалізації цих принципів у законодавстві України не в усіх секторах енергетичної галузі є достатньо повним і таким, що відповідає вимогам, закріпленим в актах *acquis* ЄС. На даний час задля виконання зобов'язань щодо створення лібералізованого ринку газу мають бути реалізовані заходи на виконання Закону України «Про засади функціонування ринку природного газу».

З метою подальшої адаптації законодавства у цій сфері необхідно врахувати вимоги Директиви Європарламенту та Ради ЄС від 26.06.2003 р. № 2003/54/ЄС про загальні правила функціонування внутрішнього ринку електроенергії.

Рівень відповідності законодавства у сфері використання відновлюваних джерел енергії та ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів вважається достатньо високим.

Головним пріоритетом для України має залишатися реалізація розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів щодо виконання зобов'язань в рамках Договору про заснування Енергетичного Співтовариства» від 03.08.2011 р., а також заходів з виконання Державної цільової економічної програми енергоефективності на 2010–2015 рр. від 01.03.2010 р., які спрямовані на створення умов для наближення енергоемності валового внутрішнього продукту України до рівня стандартів ЄС.

Далеко не всі намагання вдалося реалізувати в таких сегментах, як податки, охорона праці, охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин, охорона довкілля, захист прав споживачів, сфера транспорту.

Між тим можна стверджувати, що законодавство України та *acquis* ЄС, особливо в напрямках, які зазначені у ст. 51 УПС, є достатньо узгодженими, що сприятиме менш болісному й затратному поглибленню та розвитку співробітництва з ЄС у змінюваному форматі адаптації. Точкою відліку співробітництва у новому форматі має стати набуття чинності новою Угодою про асоціацію між Україною та ЄС (далі — УА), парафування якої відбулося 30.03.2012 р.

На даний час доступним є загальний опис структури УА, офіційно оприлюднений прес-службою МЗС України [8]. Але, враховуючи однакову структуру Угод про асоціацію між ЄС і третіми країнами (Польща, Естонія та ін.), а також ґрунтуючись на аналізі структури УА між Україною та ЄС, вже зараз можна зробити окремі висновки щодо вимог ЄС відносно адаптації (гармонізації) законодавства України та ЄС, обов'язковість якої має бути закріплено в нормах УА.

По-перше, положення УА, на відміну від положень УПС, закріплюють не наміри сторін, а передбачають юридично обов'язкові зобов'язання України у сфері адаптації законодавства, невиконання яких може призвести до вжиття проти України відповідних санкцій.

По-друге, реалізація положень УА потребує ухвалення відповідних нормативно-правових актів України та ЄС, створення необхідних інституційних механізмів і здійснення певних дій і на міжнародному рівні взаємовідносин сторін, і у правових системах України та ЄС.

По-третє, не всі вимоги ЄС щодо гармонізації законодавства України та ЄС будуть корисними для нашої держави внаслідок сукупності факторів, таких як складність або надмірна вартість такої гармонізації, суперечливість фундаментальним засадам правової системи України, і навіть шкідливість нових норм для економіки України або для українських суб'єктів господарювання. Так, згідно розрахунків спеціалістів, Україна, у разі входження до Зони вільної торгівлі з ЄС (що є складовою частиною УА), може втрачати до 1,5 % від базового рівня об'єму ВВП [9].

По-четверте, текст УА 30.03.2012 р. було парафровано, тобто процес обговорення положень Угоди є завершеним, оскільки в юридичному плані парафування унеможлиблює внесення змістовних (а лише термінологічних, лінгвістичних) змін до вже погодженого тексту.

Враховуючи вищенаведене, слід констатувати, що загальні умови адаптації законодавства України та ЄС вже зафіксовано у майбутніх нор-

мах УА, які формально не можуть бути змінені. Однак у процесі реалізації норм УА, враховуючи значний масив роботи, пов'язаної з гармонізацією законодавства, можуть з'являтися варіанти пом'якшення негативного впливу (у разі його існування) такої гармонізації для України. Для цього повинні використовуватися усі засоби, що не заборонені законодавством ЄС, види яких може бути визначено після ознайомлення експертного співтовариства з офіційним текстом УА.

Тобто, незважаючи на сформований у проекті УА перелік сфер адаптації законодавства, українським державним органам необхідно проводити зважену політику, спрямовану на здійснення цієї адаптації в такий спосіб, що спрямований на захист інтересів нашої держави, суб'єктів господарювання та суспільства в цілому. Для цього, як йшлося вище, пропонується відносини України з ЄС орієнтувати насамперед на адаптацію законодавства в сегментах економічного *acquis*, що може дати змогу досягти оптимального балансу між витратами на гармонізацію й очікуваним результатом.

Укладання Угоди про асоціацію не слід розглядати в якості саме євроінтеграції, це насправді є лише інструментом співпраці, яку ЄС вибудовує з великою кількістю близьких і далеких країн. Якщо слідувати «інтеграційній» логіці, то Мексика, Ізраїль і країни Північної Африки суттєво випереджають Україну на шляху в Європу, адже вони уклали Угоди про асоціацію з ЄС ще у 2000 р. Наразі чинними є угоди про асоціацію або їхні аналоги між ЄС і 25 країнами. Ще 14 угод про асоціацію, зокрема і з Україною, перебувають на різних стадіях переговорного процесу (зокрема, з Грузією, Молдовою та ін.). Причина такого широкого використання ЄС цього інструмента проста — для нього це безпрограшний варіант. Фактично, укладаючи таку угоду, сторони беруть на себе зобов'язання грати за єдиними європейськими правилами. Наприклад, формат Угоди про зону вільної торгівлі визначає лише масштаб експансії європейських норм. Залежно від кон'юнктури це може бути вигідно або невигідно політичним силам і бізнес-групам в Україні. Втім це завжди вигідно ЄС, де компанії отримують доступ до нових ринків на європейських умовах.

Окрім того, слід зосередити увагу на деяких концептуальних аспектах майбутньої УА.

По-перше, глобальна економічна криза, швидше за все, змінить регуляторні умови у світі й у країнах ЄС зокрема. Таким чином,

надмірна прив'язка/адаптація до нинішнього стану не може бути корисною. По-друге, оскільки Україна має здійснити істотні реформи у процесі реалізації зобов'язань за УА, в інтересах України забезпечити зацікавленість ЄС у наданні фінансової та технічної підтримки у проведенні цих реформ у країні.

Політика європейської інтеграції, яка з більшими або меншими зусиллями проводиться в Україні понад 15 років, призвела до того, що визначення проблем або здобутків від можливої інтеграції на теренах Співдружності Незалежних Держав (далі — СНД), практично залишилося поза увагою. Інтеграційні об'єднання на пострадянському просторі поки що є основними торговельними партнерами України не дивлячись на намагання збільшити об'єми торгівлі з ЄС і виходу на інші перспективні ринки Азії, Африки та Південної Америки. Можна вважати обґрунтованою точку зору про те, що ринки країн СНД є найбільш сприятливими для нашої країни [10, с. 65], однак Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» стосовно Митного союзу та Єдиного економічного простору (далі — МС — ЄЕП) не виділено якихось пріоритетів, а лише зазначено, що однією із засад зовнішньої політики є забезпечення з метою повноцінного економічного розвитку, підвищення добробуту народу інтеграції економіки України у світову економічну систему (ст. 11). Натомість тією ж статтею чітко визначено інтеграційний вектор: інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС. Тому дослідженню основних документів МС на предмет встановлення правових можливостей інших форматів співпраці ніж членство уваги практично не приділялося, що спонукає до докладного аналізу законодавства МС, сформованого в останні роки.

У першу чергу це правові документи, що покладені в основу Євразійського економічного співтовариства (далі — ЄвразЕС), спостерігачем в якому з 2002 р. є Україна. Відповідно до домовленостей щодо реорганізації ЄвразЕС у грудні 2012 р. останнє втратило більшість економічних функцій, однак, поки що за ним збережено проекти в гуманітарній галузі, транспорті, енергетиці та 15 міждержавних програм. До 2015 р. ЄвразЕС має припинити свою діяльність у зв'язку із правовим оформленням Євразійського економічного союзу (далі — ЄЕС) і переданням більшості повноважень Євразійській економічній комісії (далі — ЄЕК).

У російській науковій літературі відмічається, що для ефективного розвитку інтеграційної взаємодії в рамках міжнародного формування необхідно, по-перше, обмежити можливість членства в інших регіональних інтеграційних об'єднаннях (навіть із аналогічними цілями та завданнями), і, по-друге, розробити узгоджений підхід учасників Співтовариства (ЄвразЕС — авт.) до членства в міжнародних організаціях різної компетенції (у СОТ, регіональних організаціях безпеки, військово-політичних блоках, інших інтеграційних об'єднань з імперативною системою міждержавного управління) [11, с. 181].

Перші кроки до того з боку МС зроблено у форматі впровадження Концепції створення Інтегрованої інформаційної системи зовнішньої і взаємної торгівлі МС, створення якої, за задумкою авторів, «буде сприяти реалізації політики зовнішньої торгівлі Митного союзу» [12]. Інтегрована система використовується ЄЕК у тому числі і для оцінки втрат і здобутків від залучення до процесу інтеграції нових учасників.

Для держав-членів ЄвразЕС і зараз, і в майбутньому буде існувати міжнародно-правова проблема, яка перешкоджатиме правовій інтеграції. Конституціями та національним законодавством держав-членів (і спостерігачів — авт.) прямо не визначено правове становище міжнародно-правових актів ЄвразЕС, їх юридична сила та місце в ієрархії актів національного законодавства [13, с. 359]. Ця проблема є надактуальною для України, базові угоди ЄЕП зразка 2003 р. проходили експертну оцінку на предмет відповідності Конституції України в Конституційному Суді України [14, с. 167]. Це той напрям, за яким у перспективі членами ЄвразЕС мають бути здійснені кардинальні зміни у правових системах для надання легітимності рішенням вищих і виконавчих органів МС та ЄЕП зразка 2011 р. (насамперед ЄЕК), а також з метою надання пріоритету цим актам перед національним законодавством країн-учасниць.

Під ЄЕП зразка 2011 р. прийнято розуміти пакет угод, прийнятих 09.12.2010 р. і, більшою частиною, пакет рішень Вищої Євразійської економічної ради на рівні голів держав, прийнятих на засіданні 19.12.2011 р. з метою формування Єдиного економічного простору. До актів його договірно-правової бази відноситься ціла низка угод про співробітництво в економічній сфері, які набули чинності з 01.01.2012 р. відповідно до Рішення № 9 «Про набуття чинності міжнародними договорами, які формують Єдиний еконо-

мічний простір Республіки Білорусь, Республіки Казахстан і Російської Федерації» та Рішення № 12 «Про прийняття міжнародних договорів Митного союзу». Слід нагадати, що пакет угод ЄЕП зразка 2003 р. був, в основному, прийнятий 19.09.2003 р. Базовий документ ЄЕП — 2003 був ратифікований 20.04.2004 р. Попередній аналіз свідчить, що правонаступництво ЄЕП зразка 2011 р. угодам, укладеним у 2003 р. (ЄЕП зразка 2003 р.), не простежується.

Проблемою для України у разі співпраці з МС (і ЄЕП — 2011) може бути саме процес узгодження сторонами нормативних документів, тому що більш ніж за два десятиліття законодавство країн стало достатньо відмінним. Експертам необхідно буде виконати величезний обсяг роботи, яку деякою мірою можна порівняти із тим шляхом, який пройшла Україна, реалізуючи політику адаптації вітчизняного законодавства до вимог ЄС. Крім того, слід розуміти, що договірно-правова база МС/ЄЕП не є статичною й розвивається швидкими темпами.

Першим документом, який задекларував наміри відносно створення МС було Рішення Міждержавної ради ЄврАзЕС (на рівні голів урядів) щодо формування Митного союзу від 09.06.2009 р. [15]. Власне, головною метою створення ЄврАзЕС було ефективне просування процесу формування МС та ЄЕП (ст. 2 Договору про заснування Євразійського економічного співтовариства від 10.10.2000 р.).

Ще раніше було прийнято важливе рішення, яке в подальшому вплинуло на формування єдиного митного законодавства. Відповідно до Рішення Міждержавної ради ЄврАзЕС від 25.01.2008 р. № 2 [16] було прийнято ряд Угод щодо питань єдиного митно-тарифного та нетарифного регулювання. Положення цих 9 базових угод стали основою для створення Митного кодексу МС та його функціонування з 2010 р.

Перелік міжнародних договорів, які складають договірно-правову базу МС на момент оприлюднення, було опубліковано 27.11.2009 р. (з міжнародних договорів, які діють в рамках ЄврАзЕС (частина 1) — 13 документів; міжнародних договорів, які направлені на завершення формування договірно-правової бази МС (частина 2) — 38 документів). Крім того, було розроблено проект Угоди держав-членів МС про усунення технічних бар'єрів у взаємній торгівлі з державами-учасницями СНД, які не є членами МС, в якому основною метою було визначено розширення взаємної торгівлі між цими

суб'єктами за принципами СОТ і на підставі угод в рамках ЄврАзЕС [17].

В основному таким чином виглядає структура базових угод МС. Загальна кількість міжнародних договорів, які складають його договірно-правову базу станом на 01.01.2013 р., складає 93 одиниці й постійно збільшується. Інституціональне оформлення МС завершилося укладанням Договору про Комісію митного союзу від 06.10.2007 р. [18]. На підставі норм укладеного того ж дня Договору про створення Єдиної митної території та формування МС держави-члени зобов'язались здійснити уніфікацію зовнішньоторговельного, митного, фінансового, банківського і ін. законодавства. При цьому вихід із одного договору в рамках МС автоматично має наслідком вихід із всіх інших. Відповідно до цього положення формула «3+1» відносин України з МС із правової точки зору виглядає досить сумнівною.

На даний час сформовані й розпочали роботу Вищий і виконавчий, а також допоміжні й консультативні органи МС, що приймають рішення різного рівня, які стають безпосередньою складовою його законодавства. Так, оновленим Вищим органом МС — Вищою Євразійською економічною радою на рівні голів держав, було прийнято 21 рішення з різноманітних питань діяльності МС.

Відповідно до Договору про Євразійську економічну комісію від 18.11.2011 р. ЄЕК передано повноваження Комісії МС (ст. 39). Євразійською економічною комісією, яка має статус наднаціонального органа управління МС (а також ЄЕП), було прийнято 7 Меморандумів. ЄЕК в рамках своєї компетенції приймає: рішення Ради ЄЕК, рішення Колегії ЄЕК, рекомендації Ради ЄЕК, рекомендації Колегії ЄЕК, накази Голови Колегії ЄЕК. Тільки у 2012 р. відбулося 13 засідань Ради ЄЕК, на яких було прийнято 125 рішень та 1 рекомендація; 38 засідань Колегії ЄЕК, на яких було прийнято 308 рішень і 6 рекомендацій; видано 40 наказів Голови Колегії ЄЕК, оформлених в окремі документи.

У випадку інтеграції України в бік МС постає питання, чи відповідає Конституції України й не обмежує її суверенітет імплементація таких рішень до українського законодавства, тому що одним із його проявів є здатність самостійно формувати зовнішньоторговельну та митну політику без передання відповідних функцій наддержавним органам (виходячи зі змісту Конституції України від 1996 р.). Якщо договірна база ЄЕП зразка 2003—2004 рр. в цьому аспекті відповіда-

ла (не порушувала) вимоги Конституції України, то договірно-правова база МС та ЄЕП зразка 2011 р. та її гармонізація із законодавством України однозначно вимагатиме внесення змін до Конституції. І це без урахування того, що Україна прагне укладання угоди про асоціацію з ЄС, сам факт чого свідчить про досягнення певного ступеню в адаптації законодавства України до норм ЄС. Натомість законодавство МС (і членів МС) та ЄС у сфері зовнішньої торгівлі (і в багатьох інших галузях, включаючи «чутливі» для економіки України галузі: енергетику, сільське господарство) не є тотожним.

У межах МС практично сформоване законодавство у найбільш важливих секторах. Проведена робота з уніфікації зовнішньоторгівельного законодавства мала наслідком прийняття єдиних правил митно-тарифного регулювання. Основними документами в цій галузі, як вже йшлося, є Митний кодекс МС (МК МС) та Єдиний митний тариф МС (ЄМТ МС). ЄМТ МС — звід ставок ввізних мит, які застосовуються до товарів, що ввозяться на єдину митну територію МС із третіх країн, систематизованих відповідно до єдиної Товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності МС. ЄМТ затверджений Рішенням Ради Євразійської економічної комісії від 16.07.2012 р. № 54 [19]. На розвиток положень ЄМТ МС прийнято ще 8 нормативно-правових актів.

Доречи, Рішенням Міждержавної Ради ЄврАзЕС від 27.11.2009 р. № 18 (в ред. від 16.05.2012 р.) затверджено Перелік країн що розвиваються — користувачів системи тарифних преференцій МС [20], який складається із 103 країн, і в який не включено Україну. Такий стан речей дає підстави для порушення питання про надання Україні окремого статусу.

Технічне регулювання у праві МС уявляє собою цілу низку Угод: про єдині принципи і правила технічного регулювання; про обіг продукції, яка підлягає обов'язковій оцінці (підтвердженню) відповідності, на митній території МС; Єдиним знаком обігу продукції на ринку держав — членів МС та ін. Санітарні та ветеринарні заходи, заходи з карантину рослин також представлені не одним десятком нормативно-правових документів, так само як і сектор митного адміністрування, сфери статистики, інформаційних технологій, системи тарифних преференцій, антидемпінгових і компенсаційних заходів та деякі ін. Щодо спеціальних захисних і антидемпінгових заходів, які діють у даний час на єдиній

митній території МС, можна констатувати, що із 9 таких заходів — 5 безпосередньо діють відносно товарів походженням із України.

Поки що не увійшло у стадію своєї деталізації правове забезпечення податкової політики МС та ЄЕП. Із поглибленням рівня інтеграції і створенням ЄЕС (наступного за ЄЕП рівня інтеграції) це буде одним із найважливіших розділів права такого Союзу, тому цей сегмент законодавства у разі співпраці вимагає додаткової уваги та роботи на випередження. Головним документом у цій сфері на даний час є Угода про принципи стягнення непрямих податків при експорті та/або імпорту товарів, виконанні робіт, наданні послуг в МС від 25.01.2008 р. Додаткові засади спільної податкової політики містяться також у Протоколі про внесення змін до згаданої Угоди, Протоколі про обмін інформацією в електронному вигляді між податковими органами держав-членів МС про сплачені суми непрямих податків, Протоколі про порядок стягнення непрямих податків при виконанні робіт, наданні послуг в МС від 11.12.2009 р. та деяких ін. Також існує 21 рішення Міждержавної ради та Комісії МС з питань реалізації податкової політики. Таким чином, можна стверджувати, що на даний час існує повноцінна міждержавна організація — Митний союз Республіки Білорусь, Республіки Казахстан і Російської Федерації і сформовано відповідне законодавство.

Крім того, на склад нормативно-правового забезпечення діяльності МС впливають також документи, які оформлюють його взаємовідносини з іншими міждержавними організаціями. Відповідно до традиційних підходів до права міжнародних організацій міждержавна організація — утворення, яке складається із суверенних держав. У зв'язку з цим виникає питання: чи можуть міжнародні організації бути членами інших міжнародних організацій? Сьогодні ми маємо приклад подібного феномену — членство ЄС у СОТ, що викликає великі дискусії серед юристів-міжнародників [21, с. 172]. З огляду на це у статутних документах МС задекларовано лише скоординований рух країн щодо вступу країн-членів МС до СОТ. Автори та ідеологи МС не ризикнули створити наступний прецедент щодо надання МС статусу окремого члена СОТ.

Членом СОТ РФ офіційно стала 22.08.2012 р. У ході процесу підготовки окремі члени СОТ виказували певне занепокоєння щодо досить швидкого створення МС. Зміст цих заяв полягав у тому, що МС створено в досить стислі

строки та за умов недостатнього висвітлення процедур, що цьому передували, основні документи МС не пройшли ретельного дослідження стосовно відповідності нормам СОТ. Звідси були припущення, що після створення МС всі країни-члени МС (у т. ч. РФ) мали б розпочати вступ до СОТ з початку. Однак ініціатором цього процесу, як йшлося вище, мали виступати дійсні члени СОТ, які цим правом не скористалися і, навіть, ЄС, в якого найбільше нарікань щодо створення МС, і США погодилися на численні поступки задля безперешкодного вступу РФ до СОТ окремо від інших країн МС. Слід відзначити, що і Україна не скористалася правом вступу до переговорного процесу стосовно прийняття РФ у СОТ, чим зокрема мотивувався прискорений вступ до СОТ самої України.

У майбутньому можна припускати можливість створення ЗВТ між МС та ЄС виходячи із того, що двосторонні відносини РФ і ЄС, починаючи з 1997 р., будуються на базі Угоди про партнерство і співпрацю між Росією і ЄС, відповідно до якої РФ було надано режим найбільшого сприяння, який за своїми умовами практично рівнозначний зоні вільної торгівлі (середній рівень митного оподаткування російських товарів в ЄС зараз не перевищує 1–1,5 %; при цьому до 80 % товарів підпадають під дію системи преференцій і ввозяться взагалі безмитно). Не дивлячись на те, що ЄС є найбільшим торговельним партнером РФ і обидві сторони зацікавлені в інтенсифікації господарських зв'язків, вірогідніше за все, переговори про створення ЗВТ між ЄС і РФ розпочнуться після завершення всіх процедур створення МС та ЄЕП в рамках Євразійського економічного союзу (приблизно у 2015 р.) із залученням широкого кола учасників з боку країн-членів ЄС, основних торговельних партнерів ЄС і партнерів у рамках укладених угод про асоціацію (у т. ч. і України у разі укладення такої угоди) і країн-членів МС та їх партнерів.

Країни-члени МС 14.01.2011 р. в м. Женева розпочали переговори з ЄАСТ (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія та Швейцарія) щодо укладання угоди про зону вільної торгівлі.

На склад нормативно-правового забезпечення діяльності МС впливатимуть також документи, які приймаються, чи будуть прийматися у ході його взаємовідносин з іншими державами. Перш за все, МС веде діалог різного рівня з країнами колишнього СРСР, такими як Азербайджан, Таджикистан, Узбекистан. Найбільш наближеною країною до повноцінно-

го членства у МС є Киргизія, яка 11.04.2011 р. задекларувала намір приєднання до нього та розпочала процедури такого приєднання. Киргизія є першим членом СОТ (з 1998 р.) серед країн СНД, однак вона не знайшла якихось інших формул співпраці, а розраховує на повноцінне членство у МС.

Окрема позиція Вірменії стосовно участі в МС була сформульована Прем'єр-Міністром країни у квітні 2012 р., відповідно до якої приєднання Вірменії до МС «в економічному сенсі ... недоцільно» і вона шукає «форми співробітництва без Митного союзу». Вірменія з 2003 р. є членом СОТ і веде активні перемовини з ЄС щодо створення ЗВТ. Однак 08.08.2012 р. на зустрічі президентів Вірменії та РФ було задекларовано намір створити змішану комісію у форматі «Митний союз + Вірменія» задля пошуку взаємовигідного співробітництва (що може бути додатковим аргументом на користь формату «3+1» для України).

МС також веде переговори відносно можливого створення ЗВТ з Новою Зеландією, В'єтнамом, Сирією. Крім того, з 2000 р. між РФ та Сербією діє ЗВТ, існує відповідна угода між Сербією та Білоруссю (2009 р.). З метою уніфікації зовнішньоторговельних режимів країн МС аналогічну угоду із Сербією 07.10.2010 р. уклав Казахстан. У даних умовах важливо, що з 01.03.2012 р. Сербія отримала офіційний статус кандидата на вступ до ЄС і підсумок цього процесу надасть змогу Україні оцінити свої шанси у відповідній ситуації.

Норми правових документів МС, що розглянуті вище, слід вважати більшою частиною адаптованими до норм і правил СОТ. Окремо в Договорі про функціонування МС в рамках багатосторонньої торговельної системи від 19.05.2011 р. встановлено, що норми СОТ у разі розбіжностей із нормами МС будуть превалювати над останніми. Цією нормою можна скористатися у взаємовідносинах України і МС.

Між Україною та Євразійською економічною комісією стосовно питань зовнішньої торгівлі укладено меморандуми: про співробітництво з питань торгівлі між Євразійською економічною комісією та КМ України [22] і про співробітництво в питаннях технічного регулювання між Євразійською економічною комісією та КМ України [23].

Перший Меморандум про торгівлю направлений на подальше розширення торгівлі між Україною й державами-членами МС та ЄЕП. Цим Меморандумом створено Координаційну групу

«Діалог з торговельних питань» під керівництвом міністрів, відповідальних за торгівлю, а також тематичні експертні групи. Результати роботи груп повинні відображатися у протоколах зустрічей.

Другий Меморандум спрямований на пошуки можливих варіантів зниження технічних бар'єрів з метою розширення взаємної торгівлі між Україною та МС, а також з ЄП. У меморандумі наголошено на необхідності спрямування такої роботи за правилами і принципами СОТ. Меморандумом створено Координаційну групу з питань технічного регулювання. Жодних публічних засідань вказаних двох Координаційних груп поки що не відбулося. У даному випадку Україна не наполягає на пошуку шляхів вирішення проблем, які охоплюються сферами дії цих Меморандумів, а вимагає визначення за Україною статусу спостерігача у МС.

Слід сказати, що МС, не зважаючи на позицію України, для себе чітко визначився стосовно того, що Україна потрібна МС [24]. Комплексні оцінки переваг і втрат від інтеграції України до МС та ЄП здійснювалися НАН України та Національним інститутом стратегічних досліджень при Президентові України. Щодо ЄС такі комплексні оцінки на науковому рівні поки що невідомі.

Називаються різні переваги вступу України до МС або повернення на «інтеграційні рейки» щодо створення ЄП формату «2003 + 2011». Так, радник Президента РФ С. Глазьев бачить переваги для України від 6 до 7,5 млрд дол. США на рік лише від скасування імпорتنних мит на нафту і зниження цін на газ [25]. Однак ці та інші переваги можуть бути швидко нівельовані на тлі реалізації РФ політики імпортозаміщення, приведення внутрішніх цін на енергоносії до зовнішніх, відмови від некритичного імпорту та ін. Особливо це стосується машинобудування, авіабудування, аграрного сектора, де політика РФ безпосередньо спрямована на витіснення з ринку іноземної продукції з високою доданою вартістю та нав'язування переходу економік країн-партнерів до сировинного сегменту з одночасною прив'язкою їх до попиту російських ТНК.

Вступ (або якісь просунуті відносини) України до МС суттєво не вплине на статус вітчизняних виробників на ринках його країн, адже Україна поки що використовує експортний потенціал у рамках зони вільної торгівлі СНД. На сьогодні більшість обмежень у взаємній торгівлі РФ та України незначно перевищує 10 %. Між тим не слід забувати, що РФ і країни МС не зацікавлені підтримувати й розвивати будь-які органи, у т. ч. і СНД, паралельно з іншими інституціями в рамках євразійського

інтеграційного проекту і прагнуть форсованими темпами посилити спроможність інституцій Євразійського економічного союзу [26, с. 5].

На підставі викладеного вище можна зробити низку висновків.

1. Рівнем інтеграції України з МС — ЄП та ЄС, який відповідає інтересам нашої держави та не шкодить розвитку економіки під час інтеграції з країнами-учасниками обох інтеграційних утворень і який дозволяє зберегти в деякому цілісному вигляді правову систему України та її незалежність, є зона вільної торгівлі з обома інтеграційними утвореннями.

2. Право ЄС і право МС — ЄП є повноцінно сформованими правовими системами, у розбудові яких Україна не приймала будь-якої участі (окрім формату ЄП (2003–2004), який трансформувалася в ЄП (2011) вже без участі України). Тому імплементація до права України їх основних положень у сфері економіки призведе до втрати фундаментальних засад української правовою системою та корінних, не зовсім конституційних, змін у способах її формування.

3. Вищими та виконавчими органами МС — ЄП сформовано повноцінне зовнішньоторгівельне законодавство, а також розпочато формування засад щодо розвитку інших галузей законодавства (податкового, господарського, цивільного, бюджетного), що дозволяє зробити висновок про повну інституційну сформованість МС як міжнародної організації з наддержавними повноваженнями (в розумінні Конституції України).

4. На етапі реалізації умов УА відносини України з ЄС у сфері адаптації законодавства мають орієнтуватися насамперед на економічний *acquis* ЄС, який передусім стосується визначення пріоритетів в економічній сфері, створення належної інституційної інфраструктури, врахування характеру адаптації й особливостей застосування способів здійснення цього процесу. Такий підхід буде оптимальним із точки зору досягнення необхідного балансу між витратами на гармонізацію й очікуваним результатом.

5. Враховуючи той факт, що текст УА парадоксально, слід констатувати, що загальні умови адаптації законодавства України та *acquis* ЄС вже зафіксовано в майбутніх нормах УА, які формально не можуть бути змінені. Однак у процесі реалізації норм УА, враховуючи значний об'єм роботи щодо гармонізації законодавства, можуть з'являтися варіанти пом'якшення негативного впливу (у сферах, де він існуватиме) такої гармонізації для України. Для цього мають

використовуватися усі засоби, що не заборонені законодавством ЄС та УА, види яких можуть бути визначені після ознайомлення експертного співтовариства з офіційним текстом УА.

6. Україні не слід ігнорувати діалог ЄС — РФ у напрямку можливого формування договірної бази зони вільної торгівлі, на створення якої Україна може вплинути через відповідні інституції ЄС у разі підписання Угоди про асоціацію і при наявності бажання ЄС залучити Україну до цього процесу. Відповідні механізми впливу України на процес вступу РФ до СОТ залишилися невикористаними.

7. Країни-учасниці МС — ЄЕП стоять на порозі створення Євразійського економічного союзу — інтеграційного утворення більш глибокого ступеня. Відповідні роботи будуть виконані до 2015 р. і Україна ризикує не встигнути адаптуватися до відповідних процесів у середині нового інтеграційного утворення, що матиме наслідком продовження робіт без помітного результату. Україна через здійснення відповідних організаційних кроків має рацію долучитися до цього процесу з метою правового оформлення статусу спостерігача в договірно-правовій базі новостворюваного об'єднання більш високого ступеня інтеграції.

8. Країни МС — ЄЕП намагаються повніше відновити традиційні торговельні зв'язки колишнього СРСР (В'єтнам, Сирія), а також залучити до зони вільної торгівлі перспективні для нарощування експорту країни та інтеграційні утворення (Нова Зеландія, ЄАСТ). Зона вільної торгівлі з ЄАСТ має важливе значення щодо подальшої розбудови відносин з ЄС. Традиційно країни МС намагаються залучити в орбіту зовнішньоторговельних інтересів країни простору СНД (Україна, Киргизія, Таджикистан), створюючи для цього необхідні правові механізми. Лише у випадку створення зон вільної торгівлі країни МС намагаються знайти індивідуальний підхід до поглиблення зовнішньоторговельних зв'язків. «Індивідуальний підхід» (статус спостерігача, формула «3+1» та ін.) при інтеграції з МС — ЄЕП не передбачений відповідною договірною базою, тож має більше політичний, ніж економіко-правовий зміст.

9. Проекти нормативно-правових актів МС — ЄЕП у більшості випадків з кінця 2012 р. виносяться на публічне обговорення. У публічному (вільному) доступі знаходяться інформація про роботу Департаментів ЄЕК, окремо майже в кожній сфері діяльності ЄЕК існують положення про проведення експертизи правових актів МС, надається вичерпна статистична, довідкова й аналітична інформація. Відповідного ставлен-

ня до проектів двосторонніх документів України та ЄС не спостерігається, і досі відсутній офіційно опублікований текст проекту Угоди про асоціацію, переведений на українську мову.

10. Україна «де-юре» має зону вільної торгівлі з країнами-членами МС у рамках угоди про створення зони вільної торгівлі СНД. На розвитку положень відповідної угоди в рамках СНД на сьогодні доцільно сконцентрувати особливу увагу.

Список використаних джерел

1. Official Journal of the European Union, 1998. — L49 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://eur-lex.europa.eu/JOYear.do?year=799&serie=L&textfileW2=49&Submit=Search&_submit~Search&ihmlang=en.
2. Evans A. Falk. Law and Integration. Sweden and the European Community / A. Falk Evans. — Umea, 1990. — P. 163.
3. Official Journal of the European Union, 1995. — L 311/2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:L:1995:311:SOM:EN:HTML>.
4. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 29. — Ст. 367.
5. Сушко О. Угода про асоціацію Україна — ЄС: дороговказ реформ / О. Сушко, О. Зелінська, О. Хорольський — К., 2012. — С. 38—41.
6. Муравйов В. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС / В. Муравйов, Н. Мушак // Віче. — № 8. — 2013. — С. 12—18.
7. Доповідь про стан виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/document/246089185/Dopovid-2012.doc>.
8. Щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС // Голос України. — 2013. — 8 травня (№ 86). — С. 1, 11.
9. Ивантер В. В. Экспертная оценка возможных макроэкономических эффектов экономического сотрудничества Украины со странами Единого экономического пространства / В. В. Ивантер, В. М. Геєц // Економіка і прогнозування. — 2011. — № 4. — С. 9—26.
10. Національний суверенітет України в умовах глобалізації : Національна доповідь. — К. : Парламентське вид-во, 2011. — 112 с.
11. Кириленко В. П. Развитие институционального механизма Евразийского экономи-

ческого сообщества : Международно-правовой аспект / В. П. Кириленко, Ю. В. Мишальченко // Правоведение. — 2003. — № 5. — С. 179–197.

12. Концепция создания Интегрированной информационной системы внешней и взаимной торговли Таможенного союза, разработанная на основе Решения Комиссии Таможенного союза «О разработке комплекса мероприятий по созданию интегрированной информационной системы внешней и взаимной торговли» от 25 июня 2009 г. № 61 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.vch.ru/ts/P_470_2.pdf.

13. Мишальченко Ю. В. Роль Евразийского экономического сообщества в европейских интеграционных процессах / Ю. В. Мишальченко // Национальная государственность и европейские интеграционные процессы : в 2 т. Т. 2. Проблемы унификации законодательства в Содружестве Независимых Государств и Европейском союзе : сб. науч. тр. — Минск : Изд. центр БГУ, 2008. — 434 с.

14. Ілларіонов О. Ю. Правове забезпечення економічних інтересів України у взаємовідносинах із державами СНД (Розділ 5). В кн. : Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення : монографія / за ред. О. О. Ашуркова ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. — Донецьк : Юго-Восток, 2012. — 406 с.

15. О формировании Таможенного союза в рамках Евразийского экономического сообщества : Решение Межгосударственного совета ЕврАзЭС (на уровне глав правительств) № 421, принятое на 23-ем заседании 9 июня 2009 г., г. Москва [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.evrazes.com/mezhgossovovet/measure/12>.

16. О формировании правовой базы таможенного союза в рамках Евразийского экономического сообщества : Решение Межгосударственного совета ЕврАзЭС (на уровне глав правительств) от 25 января 2008 г., № 2, г. Москва [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.evrazes.com/docs/view/78>.

17. Соглашение государств-членов Таможенного союза об устранении технических барьеров во взаимной торговле с государствами-участниками Содружества Независимых Государств, не являющимися государствами-членами Таможенного союза. Проект от 29 декабря 2011 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.evrazes.com/docs/view/569>.

18. Договор о Комиссии таможенного союза от 6 октября 2007 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.evrazes.com/docs/view/74>.

19. Единый таможенный тариф Таможенного союза Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации, утвержден Решением Совета Евразийской экономической комиссии от 16 июля 2012 г. № 54 [Электронный

ресурс]. — Режим доступа : <http://www.tsouz.ru/db/ettr/ettwto/Pages/default.aspx>.

20. Перечень развивающихся стран — пользователей системы тарифных преференций Таможенного союза, утвержден Решением Межгосударственного Совета Евразийского экономического сообщества (высшего органа Таможенного союза) от 27 ноября 2009 г. № 18 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.tsouz.ru/db/ettr/Pages/RazvivStrani.aspx>.

21. Федорова М. П. К вопросу о статусе Европейского Сообщества во Всемирной торговой организации / М. П. Федорова // Правоведение. — 2002. — № 4 (243). — С. 166–172.

22. Меморандум о сотрудничестве по вопросам торговли между Евразийской экономической комиссией и Кабинетом Министров Украины от 10 сентября 2012 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.tsouz.ru/Docs/MEM/Documents/MemEECUK.pdf>.

23. Меморандум о сотрудничестве по вопросам технического регулирования между Евразийской экономической комиссией и Кабинетом Министров Украины от 10 сентября 2012 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.tsouz.ru/Docs/MEM/Documents/Mem_EEC_UK_tehn.pdf.

24. Комплексная оценка макроэкономического эффекта различных форм глубокого экономического сотрудничества Украины со странами Таможенного союза и Единого экономического пространства в рамках ЕврАзЭС (аналитическое резюме). — Санкт-Петербург, 2012. — 44 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.eabr.org/general/upload/reports/Ukraine_doklad_rus.pdf.

25. «Таможенный союз — это только первый этап интеграции». В перспективе Украину ждут в едином экономическом пространстве // Коммерсантъ. ru [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.kommersant.ru/doc/1623955>.

26. Україна в інтеграційних процесах на пострадянському просторі: моделювання альтернатив : аналітична доповідь / І. В. Клименко, Ю. М. Харазішвілі, О. М. Шаров, І. В. Ус. — К. : НІСД, 2013. — 68 с.

О. О. Ашурков,
канд. юрид. наук,
завідувач відділу,

М. М. Дутов,
канд. юрид. наук,
старший науковий співробітник,

О. Ю. Ілларіонов,
науковий співробітник,

*Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Донецьк*